

Isa, (*Issa*) –je najznačajnija grčka kolonija u Hrvatskoj, koju je osnovao Dionizije Sirakuški početkom IV st. pr. Kr. Utemeljena je u samom središtu Jadrana, na uvijek važnoj strateškoj točki, otoku Visu. Isa se prvi put spominje sredinom 4. st. pr. Kr., kada je spominje Pseudo Skilak. Od samog početka Isa je svestrano razvijala trgovačke veze s lokalnim ilirskim stanovništvom. Svoju političku i gospodarsku aktivnost posebice usredotočuje na središnji dio Jadrana, a to se ogleda u osnivanju njenih podkolonija. Prvo osniva koloniju nepoznata imena na brežuljku Koludrt u Lombardi, u prvoj polovini 3. st. pr. Kr., o čemu nam je ostala kao svjedok znamenita lombardska psefizma. Nakon ove, osniva Tragurij (*Tragurion*), za kojeg Strabon kaže da je bio isejsko naselje i Epetij (*Epetion*), današnji Trogir i Stobreč krajem 3. st. pr. Kr.

Isa je izgrađena u dubokoj viškoj uvali, nekoć zvanj *Luka Sv. Jurja*, u njenom jugozapadnom dijelu, na Gradini, brdašcu koji svoje ime duguje upravo isejskim ostacima. Unutar zidina grad je terasasto padao prema moru, a taj prostor je bio raščlanjen s četiri pravca gradskih ulica u smjeru sjever- jug, i komunikacijama istok- zapad. Nekropole su se nalazile izvan grada neposredno uz istočne i zapadne bedeme grada.

Grad su opasivali jaki, kvalitetno izgrađeni bedemi sačinjeni od velikih kamenih blokova, dajući mu malo nepravilan pravokutan oblik. Građeni su u tehnici *emplekton*; vanjsko i unutarnje lice sagrađeno je uporabom masivnih kamenih blokova, dok je ispuna među njima od manjeg nepravilno lomljenog kamenja.

Kao otočki grad, Isa je imala dobro izgrađenu luku uporabom velikih kamenih blokova. Kamene blokove danas se nalaze pod morem, a sačuvani su u južnom dijelu grada i mjestimice uokolo poluotoka Prirova. Kamene blokove kojim je luka građena spajani su bez uporabe vapnenog veziva, *u suho*, što pokazuje graditeljsku vještinu projektiranja i zidanja u moru.

Isejsko gospodarstvo temeljilo se na pomorstvu, brodogradnji, zanatstvu, trgovini, ribarstvu, poljodjelstvu, posebice na uzgoju vinove loze, i proizvodnji vina po kojem je Isa bila poznata u antičkom svijetu. Još je u 2. st. prije Krista Agatarhid iz Knida, voditelj znamenite aleksandrijske knjižnice, kazao da je: *vino iz Isse, otoka u Jadranskom moru, u usporedbi sa svim drugima bolje*. Razvijena je bila i lončarska djelatnost, ti keramički proizvodi bili važan resurs trgovine s okolnim ilirskim plemenima.

Zapadna nekropola ili, prema mjesnom toponimu, Martvilo, smještena je uz zapadne gradske zidine, u udolini pri dnu dvaju viških brjegova, Bandirice i Gradine. Na ovoj nekropoli prevladavaju grobovi izrađeni od velikih kamenih ploča koje su okomito položene u zemlju, na način da formiraju kameni sanduk, a iznad njih nalazi se poklopnica sastavljena od jednog, ili više dijelova.

Druga isejska nekropola nalazila se na suprotnoj strani grada, uz istočne gradske zidine, na predjelu poznatom kao Vlaška njiva, mjestu gdje je danas hotel "Issa". Najstariji dio groblja čine helenistički ukopi iz 4. st. prije Krista, što znači da su istovremeni s ukopima na jugozapadnoj nekropoli.

Nakon što je 59. g. pr. Kr. Cezar postao prokonzulom Galije Cisalpine i Ilirika, Isejci mu šalju svoje poslanstvo u Avileju 56. g. pr. Kr., razgovarajući o *slobodi Isejaca i o prijateljstvu Rimljana i Isejaca*. Cezar je, tražeći od njih savezništvo, rekao da će poštovati njihovu slobodu i teritorij. U kolikoj su mjeri Isejci uživali dobivene povlastice, ne možemo znati, no izbijanjem građanskog rata, sredinom I st. pr. Kr. u rimskoj Republici, Issa se svrstava na stranu Pompeja, a protiv Cezara. U djelu *Aleksandrijski rat*, Issu se spominje kao najugledniji grad u tim krajevima, koji je veoma odan Pompeju.

Dio sukoba prenio se i u Jadran. Nakon bitke kod otoka Šćedra između Oktavija, Pompejevog zapovjednika i Vatinija, zapovjednika Cezarove flote, u kojoj je Oktavije poražen, Vatinije s flotom otplovljava u Isu i gasi isejsku samostalnost.

Ovim činom Issa je 47. g. pr. Kr., izgubila svoju samostalnost i od nekoć samostalnog polisa postaje grad s rimskim municipalnim pravom. Plinije je naziva *Issa civium Romanorum*. Gubitkom samostalnosti Isa je izgubila svoje gradove i trgovišta na kopnu i otocima.

Nastupom rimske vlasti, Isa je ipak nastavila svoj prosperitet, a koji se ponajviše ogleda u zamahu graditeljstva, koji je arheološki potvrđen u priobalnom dijelu grada. Ova značajna graditeljska aktivnost započela je na prijelazu era i nastavila se tijekom I. st.

U južnom dijelu grada, u blizini mora, podignute su javne terme, koje zauzimaju prilično veliko područje. Pojedini zidovi ovog kompleksa bili su do završetka II. svjetskog rata sačuvani u visini od oko 3 m, kad su porušeni.

Većina prostorija istočnog dijela termi popločana je crno bijelim mozaikom geometrijskog ukrasa.

Oko 20. godine po. Kr. u Isi je boravio Druz, sin cara Tiberija, koji je u Isi dao sagraditi prostor vježbališta (*campus*). Ovo saznajemo iz natpisa pronađenog u Issi na nepoznatom mjestu, pa se samim time vježbalište ne može točno locirati, osim da je bilo u priobalnom dijelu grada. Druzov boravak u Iliriku, *kako bi se priviknuo vojničkom životu i stekao naklonost vojnika*, potvrđuje i Tacit.

Nakon što je prošlo gotovo jedno stoljeće od rimskog ovladavanja gradom, Isu izvori ponovno spominju uz događaje vezane za pokušaj pobune protiv izbora Klaudija za cara. Odmah na početku Klaudijeve vladavine, 42. godine, namjesnik provincije Dalmacije Lucije Aruntije Skribonijan uz pomoć pojedinih senatora, pokušao je podići pobunu protiv njega, no nakon što mu je vojska otkazala poslušnost, bježi u Isu gdje je prema Dionovu pisanju, izvršio samoubojstvo, odnosno prema Tacitu, ubio ga je vojnik Volaginije. Nakon ovoga senat je VII i IX legiji dao počasni naslov *Claudia pia fidelis*.

Isa je imala i trijem, a to vidimo po veoma značajnom natpisu, najstarijem natpisu na latinskom jeziku u Hrvatskoj, gdje se spominje da je Kvinto Numerije Ruf dao obnoviti trijem, što znači da je on postojao otprije. Kvinto Numerije je znana povijesna ličnost, 56. godine pr. Kr. bio je pučkim tribunom u Rimu (*tribunus plebis*). Iz danas na žalost izgubljenog natpisa, saznajemo da je Kvinto svojim sredstvima obnovio trijem, te sam izvršio pregled i predaju novo obnovljenog objekta. Trijem se nalazio također u priobalnom dijelu grada.

Isejski teatar jedan je od četiri do sada arheološki utvrđena teatra na tlu Hrvatske. Sagrađen je vjerojatno u 1. st. poslije Krista na poluotočiću Prirovo, okrenut prema jugu. Njegovi ostatci danas se ne vide u cijelosti, naime u 16. stoljeću nad njime su franjevci konventualci podigli samostan.

Od isejskog teatra danas je vidljiv samo dio vanjskog polukružnog zida gledališta sa sačuvanim frizom. U podrumu samostana sačuvan je dio presvođenog hodnika koji je služio kao nosač gornjih redova kamenih sjedala u gledalištu.

Razdoblje kasne antike i ranog srednjeg vijeka u povijesti Isse velika su nepoznanica budući da nema mnogo pisanih izvora, a niti materijalnih ostataka, što je posljedica nedovoljne istraženosti. U VI st. spominje je Stjepan Bizantinac u djelu, *Ethnika*, međutim kasna antika je vrijeme dekadencije Isse.

Veoma je teško kazati što se dešava s Isom u razdoblju kasne antike, s obzirom na veliki stupanj neistraženosti. Salona je odavno preuzela mjesto najznačajnijeg grada i središta provincije, a Isa je s gubitkom važnosti započela sa svojim postupnim padanjem a taj pad čini se da je kulminirao upravo s ovim razdobljem.

Sredinom X. st. spominje je car Konstantin Porfirogenet u svojem znamenitom djelu *De administrando Imperio*, a zatim i koncem X. st., Ivan Đakon, tajnik i kroničar mletačkog dužda Petra II. Orseola, koji prati pohod Mlečana pod vodstvom Badovarija zvanog Bragadin na hrvatsku obalu. To je vrijeme kada su se na prostoru antičke Dalacije Hrvati već ukorijenili, pa tako i na Visu. Sukob je izbio kad su Mletci odbili plaćati danak hrvatskom knezu, na koji su bili obvezni zbog slobodne plovidbe sigurnijom istočnom jadranskom obalom. U tim zbivanjima Mletci su sa šest naoružanih brodova napali Issu, te u ropstvo odveli zarobljenike obaju spolova. Iz ovih izvora vidljivo je da je Isa hrvatski grad.

Nakon Badovarijevog pohoda na Isu, izvori više ne spominju život u gradu, i prvi koji će spomenuti ostatke antičke Isse bit će učeni humanist Cirijak iz Jakina, te hrvatski renesansni književnici koji opisuju isejske spomenike, zapuštene i srušene. Upravo je renesansa razdoblje u kojem će, sada Vis, doživjeti značajniju i luksuzniju gradnju, te intezivnije naseljavanje. Međutim tijekom tog i nadolazećeg razdoblja Vis će biti pod jurisdikcijom hvarske komune.

Sredovjekovni i novovjekovni spomenici Visa pokazuju sve odlike dalmatinske umjetnosti od 9. st. – današnjih dana. Zbog udaljenosti od većih umjetničkih središta i zbog toga što se na otoku nije razvio grad sa središnjim svjetovnim i crkvenim predstavnikom, knezom ili biskupom na Visu se nisu okupili spomenici one kvalitete kao na susjednom Hvaru, na Korčuli ili nekim drugim otocima bliže kopnu.

Stoga su umjetnički stilovi na Visu slabije zastupljeni, građevni oblici jednostavni, a umjetnička djela rijeda.

Romanika pokazuje svoje jednostavne oblike, a gotika i renesansa se svodi na sitni klesarski ukras i na poneku sliku. Barok unosi raskošnije drvene oltare, velike figuralne kompozicije slika na platnu i bogatije srebrne umjetnine, oživio je balkonima pročelja kuća, ali njegovih gipko i slikovito pokrenutih zamisli i prostornih ostvarenja nema u Visu. Tek se stambeno graditeljstvo zrele renesanse i barokajače ispoljilo u kućama ladanjskog značaja i one su jedno od najljepših kulturno umjetničkih ostvarenja na Visu.

Budući da su svi građevinski spomenici djela domaćih kamenarskih radionica i ostvarenja skromnih prilika u malim naseljima, oni su zadržali ljudsko mjerilo i u tome često ljepotu odnosa, sklad nenametljivih omjera i čistoću oblika. Stoga su i ovdje ostvareni uravnoteženi sklopovi kuća, osobito u Kutu.

U današnjem Visu uočava se jasnije svjetovno i sakralno graditeljstvo od 15. – 19. stoljeća. Posebno se ističu crkva sv. Ciprijana i Justine s početka 15. st., nad kojom je sagrađena današnja crkva, crkva sv. Jerolima na Prirovu s početka 16. stoljeća, crkva Gospe od Spilice s početka 16. st., crkva sv. Jurja iz 11. st. koja je danjašnji izgled dobila u 16. st., sv. Duh iz 17. st.

Od svjetovne ladanjske gradnje treba istaknuti palaču ljekarnika Frane Gariboldija iz sredine 16. st., zatim palaču Gazarević podignutu u 16. st. Ovo je palača poznatog hvarskog pjesnika Marina Gazarovića. Slijede palača obitelji Prdvarića iz 16. – 17. st., Burićeva kuća odmah iza Prdvarićeve, iz istog razdoblja, veliki ljetnikovac obitelji Jakša u kojoj je Ranko Marinković smjestio radnju svoje pripovjetke *Balunjeri pod prozorom*. Ova lijepa palača

građena je u 16. st. Mardešićeva palača iz 18. st., Radošijeva i odmah do nje Vukašinovićeva palača koju je naslijedila obitelj Dojmi, obje iz 18. st.

Sve spomeute palače u svom sadašnjem izgledu odražavaju mnoge preinake nastale od 16. – 19. st., te predstavljaju izvaredan sklad gradnje i umjetničkih stilova nastalih tijekom dugog vremenskog razdoblja, a istovremeno govore o visokim umjetničkim zahtjevima njihovih vlasnika.

Boravak Engleza na Visu ostavio je traga u gradnji tvrđava kojima je ostvaren nadzor nad cijelim viškim zaljevom. Najveća je tvrđava *King George III*, čija je gradnja započeta 1812. g. Druga tvrđava je *Bentinck*, ime je dobila po generalu Williamu Cavendischu Bentincku, sagrađena malo južnije od ove. Ovaj predio danas se naziva Terjun.

Treća engleska utvrda prozvana je Robertson po zapovjedniku Visa Georgu Duncanu Robertsonu, a četvrta je sagrađena na Jurjevom brdu Welington po vojskovođi Arturu Wellseleyu vojvodi od Welingtona pobjedniku Francuske vojske kod Waterloa 1815. g.

Padom Napoleona i raspadom ilirskih provincija, Vis je potpao pod Austriju. Austrijska uprava nad otokom ponajviše se ogleda u utvrdi *Gospina batarija* sagrađenoj početkom 19. st. u samom središtu dubokog viškog zaljeva. Danas je ta utvrda središnje mjesto kulturnih i društvenih zbivanja na cijelom otoku, a u njoj je smještena i Arheološka zbirka «Issa.»

Vrijedan kameni spomenik s prikazom lava koji među pandama drži talijansku zastavu, a koji se nekad nalazio na viškom groblju na Prirovu u čast velike pobjede austrijske flote nad talijanskom, danas je na žalost u Livornu, gdje ga odnijela talijanska vojska. Viška bitka u narodu poznata kao *Viški boj*, odigrala se u vodama Visa 16. –18- srpnja 1866. g. a u njoj je sudjelovalo oko 80% hrvatskih mornara. Svi austrijski brodovi nakon bitke uplovili su u Vis, gdje ih je dočekaao razdragani narod. Nakon ove bitke u Dalmaciji je narodni preporod počeo disati punim plućima i snažno se razvijati.

Na poticaj domoljubnog društva *Viški skup*, osnovanog 1870. g., sagrađena je u neogotičkom stilu prvih godina 20. st. lijepa i skladna zgrada *Hrvatski dom*. Dom je sagrađen da razvija narodnu svijest i suzbije utjecaj autonomaša, a danas predstavlja jedno od središta kulturnog i društvenog života.

U neorenesansnom stilu podignuta je sred trga Klapavica, dvokatnica Luke Tramontane, istaknutog iseljenika koji je pomagao gradnju Hrvatskog doma. Palača je ukrašena pozlaćenim mozaikom, a na njoj se ističe geslo L. Tramontane RAD I USTRAJNOST. Na središnjem zabatu krova palače nalazi se kip žene s uzdignutom bakljom.

U neoklasicističkom stilu građena je ribarnica sred Luke, a na viškom gradskom groblju na Prirovu nalazi se nekoliko nadgrobnih spomenika od kojih se posebno ističe grobnica Vjekoslava Dojmija, koju je izgradio splitski klesar Pavao Bilinić.

Tijekom II svjetskog rata, nakon kapitulacije Italije, Vis je predstavljao slobodno područje na koje nacistička njemačka vojska nije nikada stupila. Na otoku su tada boravili saveznički vojnici, te partizani. Već 1944. g. isklesan je i postavljen na kući Puhalović prvi grb Federativne narodne republike Jugoslavije, jer se u toj kući nalazio Oblasni narodnooslobodilački odbor za Dalmaciju. Ovaj kameni grb izrađen u niskom reljefu danas se nalazi na pročelju palače Jakša.

U socijalističkoj Jugoslaviji otok je pretvoren u snažnu vojnu bazu, i na njega nisu imali pristupa strani državljani. Raspadom Jugoslavije otok je okupirala tzv. JNA i na njega sklonila gotovo cjelokupnu flotu Jugoslavenske ratne mornarice. No u svibnju 1992, morala je napustiti otok.

Suvremeno graditeljstvo u Visu nije posebno izraženo, može se spomenuti da je arhitekt Vitić projektirao nekoliko zgrada koje su se svojim oblicima i proporcijama izvanredno uklopile u opći izgled mjesta.